

Francesc Campderà i Camín.

Els gèneres *Campderia*

L'epònim

Gèneres *Campderia*. Nom de diversos gèneres de plantes, donat per diferents botànics –Lagasca, Benthams, Richard, Meissner– en honor de Francesc Campderà i Camín.

Francesc Campderà i Camín, l'home

Francesc Campderà i Camín (Camins segons alguna font¹) va néixer a Lloret de Mar l'1 d'octubre de 1793. Tot i ser molt jove, va participar activament a la Guerra de la Independència i els francesos el van empresonar.²

Pensionat per la ciutat de Girona estudià medicina a Montpeller entre 1814 i 1819, gràcies a la Fundació Bruguera. El metge gironí Joan Bruguera va morir a Montpeller el 1452 i 12 anys més tard, la seva vídua, en compliment de la voluntat del seu marit va crear la Fundació Bruguera amb l'objectiu de dotar dues beques per a estudiants gironins a Montpeller. Setanta-dos estudiants van beneficiar-se d'aquesta beca, un dels quals fou Francesc Campderà.^{3,4} Campderà, el 1814, demanà la plaça de col·legiat vacant, que havia deixat Salvador Viadé (fill d'un remarcable metge afrancesat gironí) en acabar els seus estudis. Tot i que aquesta beca s'atorgava a estudiants nascuts a Girona ciutat, era costum que si l'únic candidat era de fora de Girona, se li atorgava el nomenament (Campderà ho sabia i ho va fer constar en la seva sol·licitud).⁴ Li fou concedida el 17 de novembre de 1814 i Campderà s'instal·là immediatament a Montpeller per començar els estudis de medicina. Durant aquests estudis s'interessà també per la botànica.

A la Facultat de Montpeller, durant l'absència del professor Dunal, tingué cura de les plantacions del Jardí Botànic (1818).^{1,2} Es doctorà en medicina en aquesta Universitat el 1819 amb la tesi titulada *Propositions de séméiologie générale*. És probable que llavors conegués el psiquiatre

A. P. H. Rech, la influència del qual seria molt important en el futur centre psiquiàtric que fundaria a Lloret de Mar.

El seu estudi *Monographie des Rumex, précédée de quelques vues générales sur la famille des Polygonées*⁵ (1819) (Figura 1), elaborat sota la direcció de Dunal, és una de les primeres monografies de gèneres realitzades segons els principis del mètode natural d'Au-

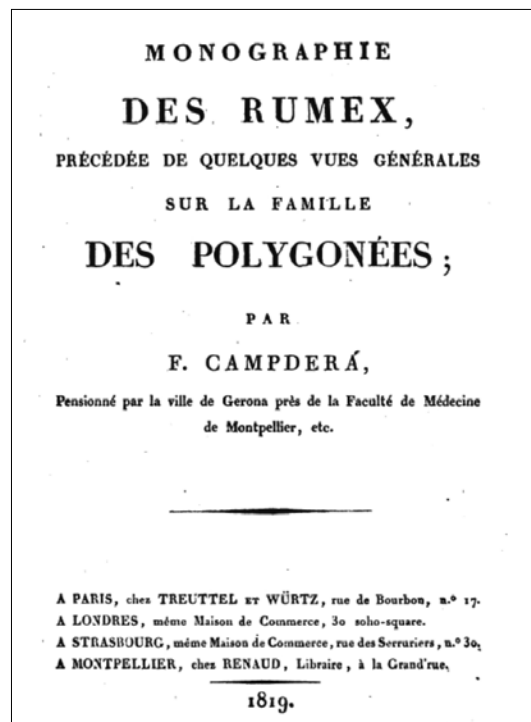

Figura 1. Portada de l'obra de botànica escrita per F. Campderà *Monographie des Rumex, précédée de quelques vues générales sur la famille des Polygonées*, publicada l'any 1819.⁵

gustin Pyrame de Candolle.¹ En aquesta obra descriu per primera vegada moltes de les plantes d'aquest gènere. El motiva a fer-ho, com ell mateix escriu en el prefaci, el convenciment que l'estudi de les ciències naturals ha d'anar unit a l'estudi de la medicina («les médecins philosophes de tous les temps ont toujours conseillé d'associer l'étude des sciences naturelles à celle de la médecine»⁵).

En acabar els estudis, s'establí a Lloret de Mar, on es dedicà a l'exercici de la medicina durant més de 40 anys.

L'ensenyament als cecs

El 1837, Campderà publicà *Descripciones de algunos instrumentos para enseñar á los ciegos las primeras letras y la escritura en notas de música, de Jaime Isern*,⁶ instruments inventats junt amb Jaume Isern, cec de naixement a qui Campderà ensenyà a llegir i escriure durant la seva estada a Montpeller (el 1819, Isern, nascut a Mataró el 1799, havia anat a Montpeller perquè l'operessin de les cataractes congènites que l'impedien veure i allà conegué Campderà). Pioner en aquesta àrea de l'ensenyament a cecs, el 1830 havia publicat ja un sil·labari espanyol, acompanyat d'algunes reflexions (*Silabario español metódico, con algunas reflexiones para ilustrarlo*⁷).

Escriu Campderà: «Hallándome en 1819 en Montpeller, en clase de Colegial de Gerona, llegó á aquella Ciudad Don Jaime Isern, para que le batiesen las cataratas con que nació. Las operaciones que le hicieron fueron infructuosas y para que no lo fuese su viaje, empleé mis ocios en enseñarle las primeras letras»⁶. El mètode que va seguir amb Isern el descriu ell mateix en el seu llibre, on afirma que quan inicia l'ensenyament amb Isern no coneix cap mètode d'ensenyament per a cecs i només sap que a París se'n fa servir un que es basa en caràcters amb relleu («... la de saber yo que en París se educaba á los ciegos por medio de caracteres de bulto, me sugirieron la idea de enseñarle las primeras letras»). A partir d'aquí té la idea d'ensenyar a Isern les primeres lletres i amb l'extraordinari interès i entusiasme d'Isern idea un sistema que segueix una sèrie de

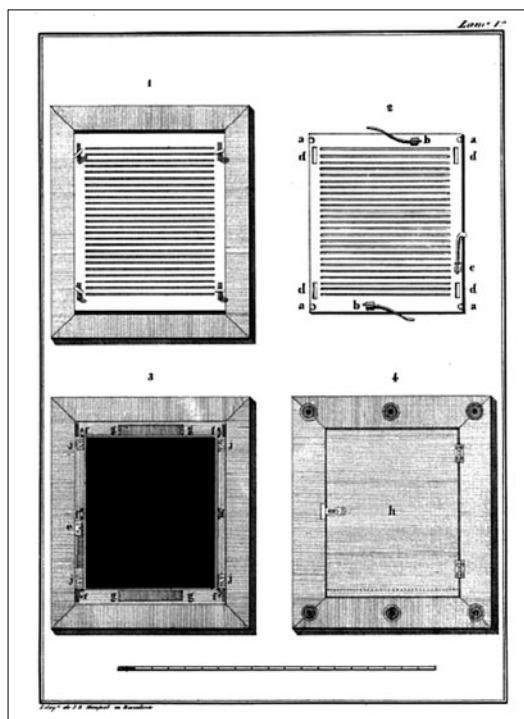

Figura 2. «Instrument per escriure en lletra vulgar cursiva» ideat per F. Campderà el 1819 per ensenyar a escriure a J. Isern, cec de naixement.⁶

passos: retenir en la memòria el nom de les lletres per ordre alfabètic i reconèixer la forma de cada lletra (resseguint les lletres que ha soldat en una planxa de ferro), primer per ordre alfabètic i després aleatòriament. En tres dies Isern és capaç de fer-ho correctament («De esta suerte llegó Isern á adquirir por sí solo, en menos de tres días, el perfecto conocimiento de las letras minúsculas cursivas») i passen a la següent fase: copiar les lletres amb llapis sobre un paper, aprendre els accents i notes de puntuació, escriure el que ha après fins aquells moments (per escriure recte idea un marc de fusta amb dos llistons que fan de guia) (Figura 2), escriure paraules, aprendre la funcionalitat de les lletres i les regles de puntuació més essencials i escriure frases en un paper. Fins aquí, tot en només quinze dies. A continuació perfeccionen l'escriptura i passen a l'estudi de l'aritmètica (Campderà fa construir un aparell per facilitar-ho) («Este primer fruto de nuestras tareas no pudo menos de alentarnos muchísimo para proseguirlas, y dar principio al estudio de la aritmética, el cual nos pareció desde luego

EPONÍMIA MÈDICA CATALANA (III)

mucho mas fácil que el de la escritura»), amb la col·laboració de l'advocat tortosí Francesc Vergés.^{8,9}

La Torre Llunàtica

El 1844, Campderà fundà a Lloret de Mar la Torre Llunàtica (coneguda posteriorment com Clínica Mental Torre Campderà i Instituto Neuropsiquiàtric Torre Campderà) (Figura 3), que fou un dels primers (sinó el primer)¹⁰ establiments espanyols privats dedicat al tractament científic dels malalts mentals, amb la finalitat de millorar les condicions d'aquests malalts. Aquest establiment, que ocupava 85 àrees, en mig de vinyes i arbrat, al cim del turó situat entre les platges de Lloret i Cala Banys, i a tocar de la platja, permetia que els malalts poguessin viure de forma relaxada, tranquil·la i agradable. Fou un centre innovador en aquella època; així, habitualment, els malalts podien sortir a passejar pels carrers, anaven a la platja, sortien a pescar i, en ocasions, podien visitar famílies del poble.

La seva tasca en aquesta disciplina fou molt reconeguda i el 1849 l'Ajuntament de Barcelona el convidà a formar part de la comissió que havia de treballar en la institució d'un manicomi a la

ciutat, el Manicomi de la Santa Creu. Pi i Molist¹¹ explica: «Instaló en 1849 el Exmo. Ayuntamiento Constitucional, una comisión, que, bajo la presidencia del Ilte. Sr. Alcalde Corregidor, se ocupase en la traslación de los locos de los departamentos de este Hospital á un lugar más conveniente; y se invitó al acreditado Dr. D. Francisco Campderá, propietario y médico director de la *Torre Lunática* de Lloret, para que viniese á auxiliar á dicha comisión con sus especiales conocimientos en materia de casas de orates; mas estas providencias no tuvieron ulterior resultado».

El 30 d'agost de 1850, *Gaceta Médica* publicà una àmplia descripció de la Torre Llunàtica amb el títol *Descripción de la Torre lunática, establecimiento para la curación de dementes, fundado y dirigido por el doctor D. Francisco Campderá y Camín en Lloret de Mar*.¹² És un text molt interessant, del que n'extraïem alguns paràgrafs que reflecteixen la novetat i les peculiaritats d'aquesta institució de mitjan segle XIX, així com algunes de les idees que defensava Campderà. Comença l'autor lloant el Dr. Campderà: «Solo voy a hacer un ligero bosquejo, que sé ya que ha de servirle de estímulo para que venga V. a visitarlo inmediatamente. No se arrepentirá V. de este viaje; cuando menos le ofrecerá la ocasión

Figura 3. Vista general de l'edifici de la Torre Campderà, a Lloret de Mar (ca. 1935).

de conocer al propietario de la Torre lunática, y de saborear á su lado todos los placeres de una conversación tan franca como variada, tan amena como instructiva». I explica les característiques del projecte original, que havia de constar de quatre edificis: «El establecimiento, que no está terminado aun, debe constar de cuatro edificios colocados en distintos puntos de la Torre: los tres con habitaciones adecuadas á las circunstancias particulares de los enfermos, según que sean furiosos ó pacíficos, sucios ó fatuos, y el cuarto destinado para oratorio, comedor, villar y juego de pelota». I segueix: «De los cuatro proyectados edificios uno solo es el que existe hasta ahora; pero este, concluido ya y habitado, es indudablemente el mas necesario. Situado en la parte mas elevada de la posesión, descansa completamente sobre una bóveda que cubre un vasto algibe, de suerte que el piso no tiene el menor asomo de humedad; y toda vez que he hecho mención de este algibe, cuya agua sirve ahora para los usos domésticos, no quiero pasar en silencio que con ella habrá de formarse mas adelante un estanque, en el que puedan bañarse y nadar los enfermos...». Explica que «Los balcones y ventanas del edificio están cerrados, unos con rejas de hierro al estilo del país, otros á imitación de las casas de dementes de New-York y Boston, siendo de hierro las armaduras de las vidrieras, las cuales, sin aparentarlo, hacen el oficio de rejas, poniéndose á veces unos alambres para que los cristales sean inaccesibles. Las habitaciones están dispuestas de suerte que quepa darles mas ó menos desahogo, sin que los habitantes puedan incomodarse unos á otros: V. sabe que hay locos que meten mucho ruido, y que los mas se entretienen en prolongados soliloquios, y la incomodidad que esto ocasiona es lo que ha tratado de evitarse». A continuació inclou una descripció molt detallada de tota la finca i afegeix: «Cuando un hombre de talento y de saber se consagra 20 años á la curación de las enfermedades mentales, y estudia todos los libros, y visita los mas celebrados hospitales estrangeros, y ensaya en el suyo todos los tratamientos, y concentra todas sus facultades intelectuales en una sola idea, su esperiencia ha de ser ilustradísima, y rico y completo su caudal de observacio-

nes. Pues hé aquí lo que se advierte visitando el establecimiento y teniendo el placer de conversar con el Dr. Campderá». Quant al tractament que es dóna als malalts, diu: «se ha convencido también (*Campderà*) de que un establecimiento particular, por vasto y ameno que sea, no debe servir de mansión exclusiva para los dementes, sino que es menester se conceda á estos toda la libertad de que puedan disfrutar sin riesgo. Asi es que aquí pocos serán los días en que no vea V. un enfermo de esta clase en la iglesia ó en el café, en casa de uno de los profesores de música ó en alguna otra casa particular, á paseo por el campo con alguno de los criados, ó á paseo por el mar en un laúd pescador: esta última distracción ha solido ser muy grata á algunos locos». Ressalta els coneixements de Campderà, que ha adquirit en diversos viatges i en relacionar-se amb importants metges: «Campderá tuvo sobrada ocasión de observarlo en el viage que hizo á Francia en 1841 con el solo objeto de visitar los establecimientos ortopédicos y de dementes. /.../ y muy en particular á Mr. Rech, su antiguo condiscípulo, catedrático ahora de la Escuela de medicina de Montpellier, y fundador y propietario de la casa de locos situada cerca de dicha villa (au Pont Saint Come), á Mr. Evar, director del hospital de locos del parlamento de l'Isere, á Mr. Pravaz, director del antiguo establecimiento ortopédico de Lion, y á Mr. Bullex, médico en jefe del hospital de locos del Ródano». Destaca, a més, el convenciment de Campderà que els malalts mentals han de ser tractats per metges i la defensa de l'especialització en aquesta àrea: «Dos ideas me ha manifestado también en sus conversaciones el Dr. Campderá, que no quiero prescindir de comunicar á V. Ciertas personas imaginan que las enfermedades mentales pueden curarse con el simple tratamiento moral, y que el filósofo puede prestar los mismos servicios que el médico. V. recordará quien opina así. Pues bien, el doctor Campderá me ha demostrado la necesidad de que el director de un hospital de locos sea médico ante todo, y me ha convencido de que esta terrible dolencia necesita para su tratamiento los recursos de la medicina; diciendo mas el entendido profesor, á saber; que el médico debería poseer algunas nociones de un arte importante

que está aun por crear, el de administrar medicamentos á los enfermos que no quieren tomarlos».¹²

En morir F. Campderà, els seus successors seguiren, també amb èxit, el camí que ell havia marcat. El succeí primerament el seu fill, Francesc Campderà i Parés i posteriorment el seu nebot Joaquim Bernat i Campderà.³ Ja entrat el segle xx, cap als anys trenta, estant al càrrec del centre el Dr. Manuel Bernat i Carreras, es portaren a terme una sèrie d'obres d'ampliació i de millora (en aquest centre va estar ingressat el fill del President Companys durant el sojorn d'aquest a Lloret de Mar). El seu fill en continuà la tasca. Aquest centre va seguir la seva activitat fins el 1988. Actualment aquest lloc s'ha transformat en un parc infantil i una zona verda.

A l'Arxiu Municipal de Lloret de Mar es troba el fons documental d'aquesta clínica que, gràcies a dues donacions, permet resseguir la història de la clínica. Dues són les virtuts d'aquest centre que reconeixia el doctor M. Bernat, l'últim director: per una banda, la continuïtat d'una mateixa família (que, a més, residia en el mateix centre) en la direcció i administració del centre i, per una altra, l'aplicació d'un mètode, la psicoteràpia, que consideraven la base del tractament i element decisiu de l'èxit o el fracàs.¹³

Altres activitats: botànica, demografia i llengua

Tot i que Campderà es dedicà a l'exercici de la medicina, no abandonà la seva afició per la botànica i, des de Lloret, seguí en contacte amb els botànics més destacats de l'època. Així, fou corresponsal de Lagasca, a qui enviava plantes i exemplars¹⁴ i amb qui col·laborà mentre escrivia *Flora española y Ceres*.¹⁵

Campderà publicà diverses obres, a més de la ja esmentades. Home amb molts interessos, aquestes obres foren el resultat de diversos estudis portats a terme en diferents àrees del coneixement i la ciència.

El 1849, publicà *Indagación estadística acerca de la reproducción y mortandad en la ciudad de Gerona y en la villa de Lloret de Mar:*

en el siglo ultimo y en los siete primeros años del actual,¹⁶ obra en la que comptabilitzà, entre altres dades, els baptismes de les cinc parròquies de Girona (Catedral, Sant Feliu, Mercadal, Santa Llúcia i Sant Pere) i de la de Lloret de Mar. Aquests estudis han estat i són encara ara una font important de dades per a estudis demogràfics de Girona i Lloret.^{3,17} Campderà considerava que els llibres parroquials eren una font molt valuosa per a la recerca («mina casi intacta y que en mi concepto se podría beneficiar con mucho provecho para la ciencia y el país»). En el pròleg d'aquesta obra, de 61 pàgines, i amb un enfocament totalment estadístic, Campderà relata que la seva primera intenció era escriure la topografia mèdica de Girona, però en no poder assolir aquest objectiu aprofità les dades que havia anat recollint i en feu aquest estudi.⁴ L'obra comença amb les dades del cens de 1797 i inclou, entre altres, les dades de naixements, morts i casaments de Girona i Lloret de Mar entre 1700 i 1807 (aquestes dades són especialment rellevants si tenim en compte que el 1939 es va cremar l'arxiu parroquial de l'església del Mercadal) i analitza la mortalitat estacional; inclou, a més, dades tant diverses com el preu del blat al mercat de Girona al llarg del segle xviii i la temperatura i la pressió atmosfèrica de Girona els anys 1818 i 1819.

Com ja s'ha comentat, també va escriure *Silabario español metódico* (el 9 de juliol de 1831, la *Gaceta de Madrid* anunciava la publicació d'aquesta obra: «Silabario español metódico, con algunas reflexiones para ilustrarle, por D. Francisco Campderá y Camín, doctor en medicina; un cuaderno en 4º. Se hallará en Madrid en la librería de Martínez, y en Barcelona en la de Brusi») i una obra que titulà *Clasificación natural de los verbos castellanos* (1859).

Campderà fou soci corresponsal de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i de les Arts de Barcelona (fou elegit el 23 de març de 1836), de la Societat Econòmica d'Amics del País i de la de Tortosa. En reconeixement a la seva tasca com a botànic, diversos botànics li dedicaren gèneres de plantes.

Francesc Campderà va morir a Lloret de Mar el 28 de febrer de 1862.

Figura 4. *Campderia floribunda* Benth (il·lustració de 1844).¹⁸

Figura 5. *Campderia gracilis* Meissner (il·lustració de 1855).¹⁹

Els gèneres *Campderia*

A Campderà li dedicaren diversos gèneres, tots amb el nom de *Campderia*. Lagasca n'hi dedicà un dins de la família de les *Apiaceae*: *Campderia* Lag., *Campderia sicula* Lag. Bentham n'hi dedicà dins de la família de les *Polyginaceae*, com ara *Campderia floribunda* Benth., coneguda també com *Coccoloba floribunda* Benth. (Figura 4), i *Campderia lindeniana* Benth., i A. Richard li donà un nom dins de la família *Velloziaceae* (*Campderia* A. Rich). També trobem aquest nom, donat per Meissner (*Campderia gracilis* Meissner) (Figura 5).

L'any 1821, només dos anys després de la publicació de l'obra de Campderà, *Monographie des Rumeux*, Mariano Lagasca inclou a la seva obra *Amenidades naturales de las Españas*²⁰ el que bateja com gènere *Campderia* (Figures 6 i 7). El *Dictionnaire classique d'histoire naturelle*,²¹ en el volum 3, publicat el 1823, explica que Lagasca ha donat el nom *Campderia* a dues plantes i

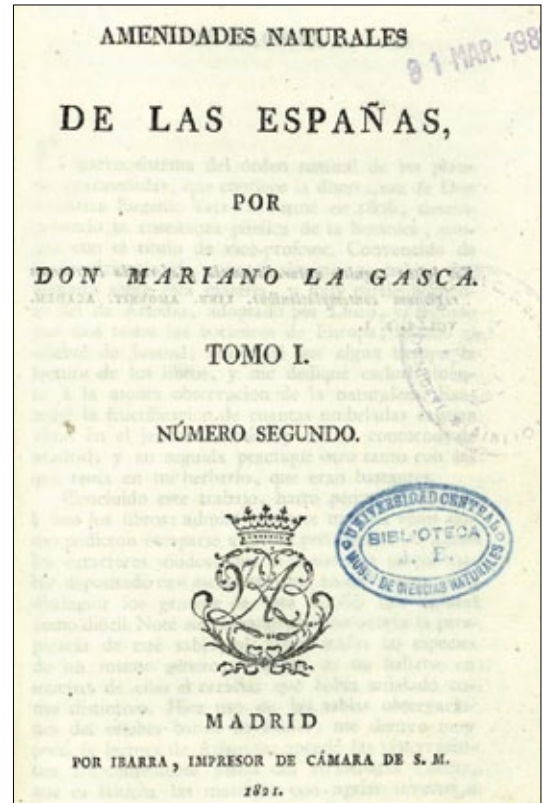

Figura 6. Portada de l'obra *Amenidades naturales de las Españas. Tomo I. Número segundo*, publicada el 1821, on Lagasca descriu el gènere *Campderia*, que dedicà a F. Campderà.²⁰

EPONÍMIA MÈDICA CATALANA (III)

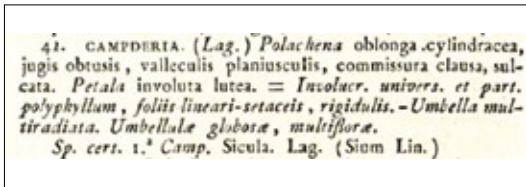

Figura 7. Fragment de la pàgina 99 de l'obra de Lagasca *Amenidades naturales de las Españas* on descriu el gènere *Campderia*.²⁰

que, amb aquesta denominació, com a gènere nou, distingeix dues plantes dels *Sium siculum* de Linné. Aquesta mateixa explicació es troba també 10 anys després en la traducció que es fa d'aquesta obra a l'italià.²²

Per altra banda, al *Bulletin des Sciences*, de la Société Philomathique de Paris, J. R. Plassan,²³ l'any 1822, explica que Achille Richard ha descrit un nou gènere, amb dues espècies, que ha anomenat *Campderia*: són la *Campderia Langsdorffii* i la *Campderia tubiflora* («Ce genre, auquel l'auteur donne le nom de Campderia, en l'honneur de M. Campdera, auteur d'une très bonne Monographie du genre Rumex, renferme deux espèces, originaires l'une et l'autre du continent de l'Amérique méridionale»). La *Campderia Langsdorffii* hauria estat descoberta al Brasil pel baró de Langsdorff, cònsol general de la cort de Rússia a Rio de Janeiro, mentre que la *Campderia tubiflora* l'hauria descobert Humboldt, però no hauria estat descrita fins llavors.

Per altra banda, Campderà va descriure moltes plantes per primera vegada (especialment en la seva obra *Monographie des Rumex*⁵). L'abreviatura Campd. s'empra, en botànica, com indicació de Francesc Campderà i Camín en la descripció i classificació científica dels vegetals. L'*International Plant Names Index* n'inclou 53; alguns exemples en són: *Rumex acuminatus* Campd., *Rumex americanus* Campd., *Rumex auritus* Campd., *Rumex claytonii* Campd., *Rumex denticulatus* Campd., *Rumex hastifolius* Campd., *Rumex lucidus* Campd. o *Rumex trifidus* Campd.²⁴

Referències bibliogràfiques

1. Francesc Campderà i Camins. Gran enciclopèdia catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. (Accés el 10 d'abril de 2015.) Disponible a: <http://www.enciclopedia.cat/>
2. Elías de Molins A. Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX. Barcelona: Administración; 1889. p. 356-7.
3. Escudé i Aixelà M. Consideracions sobre alguns sanitaris de la Selva. Gimbernà. 1997;28:93-100.
4. Alberch i Fugueras R. Un gironí capdavanter dels estudis de demografia: Francesc Campderà i Camín. Revista de Girona. 1980;26:7-14.
5. Campderà F. Monographie des Rumex, précédée de quelques vues générales sur la famille des Polygonées. Paris, Londres, Strasbourg, Montpellier: Treuttel et Würtz; 1819.
6. Campderà y Camín F. Descripciones de algunos instrumentos para enseñar á los Ciegos las primeras letras y la escritura de música por D. Jaime Isern, ciego de nacimiento. Antecede una noticia biográfica del autor, escrita por D. Francisco Campderà y Camín, socio corresponsal de la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de la ciudad de Barcelona, de la Sociedad Económica de Amigos del País de la misma y de la de Tortosa, etc. Barcelona: Imprenta de D. Francisco Oliva; 1837.
7. Campderà F. Silabario español metódico, con algunas reflexiones para ilustrarlo. Barcelona: Imp. de la Viuda é Hijos de D.A. Brusi; 1830.
8. Gurrera i Lluch M. L'ensenyament de cecs i sordmuts al Mataró del segle XIX (1835-1868). Sessió d'Estudis Mataronins. 2003;20:137-55.
9. Gurrera i Lluch M. La educación de invidentes en la Cataluña del siglo XIX: las aportaciones de Isern desde la propia discapacidad. A: Berruero Albéniz MR, Conejero López S, coordinadores. El largo camino hacia una educación inclusiva: la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días. XV Coloquio de Historia de la Educación. Pamplona, 29, 30 de juny i 1 de juliol de 2009. Volum 1. 2009. p. 639-52.
10. Novella EJ. Locura, opinión pública y medicina mental en los orígenes de la España contemporánea. Medicina e Historia. 2012; 5ª época (1):14.
11. Pi y Molist M. Proyecto médico razonado para la construcción del Manicomio de Santa Cruz de Barcelona, conforme al cual ha levantado sus planos el arquitecto D. José Oriol y Bernadet. Barcelona: Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs; 1860.
12. Anònim. Descripción de la Torre lunática, establecimiento para la curación de dementes, fundado y dirigido por el doctor D. Francisco Campderà y Camín en Lloret de Mar. Gaceta Médica. Periódico de Medicina, Cirugía, Farmacia y Ciencias Auxiliares. 1850;6(204):276-7.
13. Bertran Fontseré L. De Torre Llunàtica a Torre Campderà. Sesmond: Butlletí del Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar. 2003;(3):10-1.
14. Casaseca B. La vida de La Gasca. Lagasclia. 1976;6:191-201.
15. Colmeiro M. La botànica y los botánicos de la península hispano-lusitana. Estudios bibliográficos y biográficos. Madrid: Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra; 1858. p. 200.

16. Campderà y Camín F. Indagación estadística acerca de la reproducción y mortandad en la ciudad de Girona y en la villa de Lloret de Mar: en el siglo ultimo y en los siete primeros años del actual. Barcelona: Imprenta y Fundición de Pons y compañía; 1849.
17. Simon i Tarrés A. Girona a la Catalunya del barroc. Trajectòries comparades. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. 2012;53:15-30.
18. *Coccoloba floribunda* (Benth.) Lindau [as *Campderia floribunda* Benth.]. A: Bentham G. The botany of the voyage of H. M. S. Sulphur, t. 52; 1844 [Miss. Drake]. (Accés el 2 de juny de 2015.) Disponible a: http://plantillustrations.org/illustration.php?id_illustration=27824
19. *Coccoloba ovata* Benth. [as *Campderia gracilis* Meissner]. A: Martius C, Eichler AG, Urban I. Flora Brasiliensis. Vol. 5(1), fascicle 14, t. 6; 1855. (Accés el 2 de juny de 2015.) Disponible a: http://plantillustrations.org/illustration.php?id_illustration=32940
20. Lagasca M. Amenidades naturales de las Españas: ó bien disertaciones varias sobre las producciones naturales espontáneas, ó conaturalizadas en los dominios españoles. Por Mariano La Gasca. Tomo I. Número segundo. Madrid: Por Ibarra, Impresor de cámara de S. M.; 1821. p. 99.
21. Campderie. A: Bory de Saint-Vincent JB. Dictionnaire classique d'histoire naturelle. Vol 3. Paris: Rey et Gravier, Libraries-Editeurs; 1823. p. 115.
22. Campderia. Dizionario classico di storia naturale. Prima traduzione italiana. Vol III. Venezia: Girolamo Tasso Edit. Tip. Calc Lit. Lib.; 1833. p. 278.
23. Plassan JR. Mémoire sur le Campderia, genre nouveau de la famille des Bromeliacées; par M. Achille Richard. (Extrait). Botanique. Société d'Histoire Naturelle de Paris. Mars 1822. Bulletin des Sciences. Société Philomatique de Paris. 1822;79.
24. The International Plant Names Index. (Accés el 14 de març de 2015.) Disponible a: <http://www.ipni.org/>